

Dějiny soukromého práva

Vývoj pracovního práva do roku 1989

Ladislav Vojáček

Kořeny pracovního práva (1)

- římskoprávní konsensuální kontrakty
  - locatio conductio operis (smlouva o dílo)
  - locatio conductio operarum (pracovní smlouva)

Kořeny pracovního práva (2)

- cechovní předpisy
- horní právo
- čelední poměr
- jako samostatné právní odvětví se formovalo až ve 20. století
(označováno i jako dělnické právo, služební právo)

Právní úprava u nás v 19. století

■ ABGB

- nejdříve **námezdní smlouva** (1811)
- pak **služební smlouva** a smlouva o dílo (1916)

■ speciální úpravy

- **živnostenský řád** (dělnická novela)
- **speciální druhy pracovních smluv**

■ kolektivní (hromadné, rámcové, rámcové pracovní, tarifní) smlouvy

- E. Hácha: ... „*vstupuje do právního řádu nová figura právní, která staví jak teorii, tak i praxi právní před problém tím obtížnější, čím kusejší jest úprava pozitivní.*“

Námezdní smlouva (ABGB 1811)

- úprava vycházela z principu smluvní volnosti
- § 1151: vznikla, když se někdo za mzdu vyplácenou v penězích zavázal poskytovat určité služby nebo zhotovit dílo
- konsensuální, přičemž součástí dohody stran nutně nemuselo být sjednání výše mzdy (platu)
- subjekty námezdní smlouvy ABGB nesespecifikoval
  - = každý, kdo byl schopen uzavírat smlouvy (X zavazovat se nemohly osoby mladší sedmi let a duševně nemocní, dikcí § 21 ABGB „*zuřiví, šílení a blbí*“)
  - omezení pro ty, kdo žili pod otcovskou, poručnickou nebo opatrovnickou mocí
- obsah = úprava výplaty mzdy, následků nedodržení smluvních podmínek, náhodné škody vzniklé zaměstnavateli

Služební smlouva (ABGB 1916)

- § 1151: „zaváže-li se někdo jinému konati po určité době služby, vznikne služební smlouva“ a dále „převezme-li někdo závazek zhotoviti nějaké dílo za plat, vznikne smlouva o dílo“.
- obě smlouvy konsensuální
- dohoda o výši platu (mzdy) nebyla jejich esenciální náležitostí
- u první právní věda zdůrazňovala závislost zaměstnance na zaměstnavateli a nesamostatnost zaměstnancovy práce
- některá ustanovení dostala relativně donucovací povahu (*ius cogens*)

Ius cogens

- nárok na plat (splatnost)
  - když onemocněl nebo utrpěl úraz, až v třetím a čtvrtém týdnu po 10% mzdy, v pátém a šestém týdnu po 20% a v následujících dvou týdnech po 30% ze mzdy)
  - přiměřená náhrada za ztrátu času
- případné potřebné ošetření
- lékařská pomoc a léky (osoby žijící v domácnosti) X
pojištění
- péče o život a zdraví a důstojné pracovní a případně i životní podmínky zaměstnance
- skončení služebního poměru výpovědí nebo předčasně (ve zkušební době, rozdílů podle povahy služebního poměru, i den ze dne, výpovědní lhůta pro obě strany stejně)

Živnostenská pracovní smlouva

- vztahovala se na pomocné pracovníky
= pracující v pravidelném zaměstnání v živnostenských podnicích, pokud nevykonávali práce nejnižšího druhu (nádenické), nebo naopak tzv. vyšší služby (honorované měsíčním nebo ročním platem; dílovedoucí, mechanici, faktori, účetní, pokladníci, výpravčí a d.)
- pomocní pracovníci (živnostenští pomocníci):
  - pomocníci (obchodní pomocníci, tovaryši, kočí apod.),
  - tovární dělníci
  - osoby zaměstnané v živnosti v podřízených službách (ale ne nádeníci)

Dělnická novela – děti, mladiství, ženy

- zakazovala pravidelné zaměstnávání dětí, které nedovršily 12 let věku
- mladistvé do 14 let v živnostech jen tehdy, když jejich práce nebyla na újmu zdraví a nepřekážela jejich tělesnému rozvoji a nebránila jim plnit školní povinnosti
- maximálně osm hodin a ministerské nařízení mělo určit, které práce nesmějí mladiství vykonávat
- v továrnách mohli pracovat jen mladiství starší 14 let
  - jen lehčí práce
  - v zásadě ne v noci
- ženy v továrnách v zásadě nesměly pracovat v noci

Dělnická novela – péče o pracovníky

- [už dříve předpisy vážící se k práci
  - při zkoušení a periodickém prohlížení parních kotlů
  - na režijních stavbách železnic
  - při výrobě fosforečných látek]
- uzpůsobením a údržbou místností, strojů a náčiní zajistit bezpečnost života a ochranu zdraví zaměstnanců
- pokud zaměstnávali mladistvé pracovníky, ženy a dívky, „*míti zřetel k mravnosti, jehož vyžaduje věk nebo pohlaví*“
- úprava přestávek v práci
- [+ novela z roku 1913 (zákon č. 74 ř. z.), věnovaná speciálně této problematice
  - dbát, aby k bydlení sloužily jen místnosti neohrožující tělesnou bezpečnost, zdraví nebo mravnost
  - zajistit, pokud to povolují poměry, dostatek pitné a užitkové vody]

Dělnická novela – pracovní doba

- ve 24 hodinách, bez započtení přestávek v práci, 11 hodin
- ministři ji mohli u některých živností prodloužit na 12 hodin (prokázané zvláštní potřeby)
- pro jednotlivé továrny mohly prodloužení pracovní doby povolit také živnostenské úřady
  - jedenáctihodinové až o tři hodiny a dvanáctihodinové o dvě hodiny
  - = při přírodních katastrofách a při zvýšené potřebě práce
- k prodloužení pracovní doby maximálně na tři dny v měsíci „*v případnosti potřeby nevyhnutelné*“ stačila „*opověď*“ živnostenskému úřadu
- odměna nad rámec pravidelného příjmu

Dělnická novela – skončení pracovního poměru

- uplynutí sjednané doby nebo výpovědní lhůty
- zánik živnosti
- smrt pomocného pracovníka
- okamžité propuštění zaměstnavatelem
- skončení pomocníkem bez výpovědi

Okamžité propuštění zaměstnavatelem

- taxativní výčet, i
  - hrubá urážka na cti
  - ublížení na těle a nebezpečné vyhrožování zaměstnavateli, domácím lidem nebo spoluzaměstnancům
  - postižení „*odpuzející nemocí*“
  - nezaviněná nezpůsobilost k práci delší čtyř týdnů
  - delší než čtrnáctidenní uvěznění

Ukončení pracovního poměru pomocníkem bez výpovědi

■ zákonné důvody:

- nemůže v práci pokračovat bez zjevné újmy na zdraví
- zaměstnavatel s ním a jeho rodinnými příslušníky zle nakládá nebo se na nich dopustí hrubé urážky na cti
- zaměstnavatel nebo jeho rodinní příslušníci se jej nebo jeho rodinné příslušníky snaží svést k nemravným nebo nezákonným skutkům
- zaměstnavatel porušuje podstatné podmínky smlouvy
- zaměstnavatel nemůže nebo se zdráhá poskytnout mu výdělek

■ při předčasném ukončení pracovního poměru bez zákonného důvodu i možnost potrestat

Další typy pracovních smluv

- čelední
- hornická
- dělníků na režijních železničních stavbách ...
- obchodních pomocníků jim na roveň postavených zaměstnanců
- domácích dělníků
- úředníků na zemědělských a lesních statcích
- redaktorů a zaměstnanců periodických tiskopisů
- domovníků
- zaměstnanců peněžních ústavů
- zaměstnanců ve veřejných službách
- dělníků najímaných do ciziny
- učednická

Pracovní smlouva v uherské části monarchie

- základní normy upravující pracovní smlouvu vycházely z obyčejového práva (+ zák. čl. XVI/1840 o obchodních zaměstnancích a jejich pracovním poměru)
- původně jen tělesné práce, nikoliv práce duševní (výkon duševní práce na základě úplatné smlouvy = čestný pracovní poměr, z něž vznikl nárok na čestnou odměnu – honorář)
- obecná úprava obsahu a zániku v základních rysech jako v západní části monarchie
- speciální úprava pro určité kategorie zaměstnanců

Počátky pracovního práva v I. ČSR

- dr. Emil Hácha na začátku 30. let: *„jest spíše jen souborný název pro předměty nové právnické disciplíny, než ustálený právní pojem“*
- německý vzor (E. Hácha: *„příbuznost obsahu právních norem ... se nejednou stupňuje až k ideové závislosti našeho práva na právu říšskoněmeckém.“*
- Mezinárodní organizace práce

Pojetí pracovního práva v německé právní vědě

- právo zvláštní právo společenský vrstvy, která z povolání koná námezdní práci na základě pracovních smluv (**Walter Kaskel**)
- právo, které se vztahuje k pracovnímu (a služebnímu) poměru, tj. k závislé práci zaměstnanců, kteří jsou zaměstnáni v cizí službě a začlenění do cizího závodu (**Heinz Potthoff**)
- právo pracovní energie vůbec, právo, jež objímá veškerou lidskou práci (**W. Silberschmidt**)
= nejširší pojetí, i organizátorská práce

Walter Kaskel:

- představuje samostatnou právní disciplínu
  - zvláštní právo všech společenských vrstev, konajících z povolání námezdní práci na základě pracovních smluv
  - upravuje právní postavení pracovníka v pracovním poměru
    - ve vztahu k zaměstnavateli
    - ke spoluzaměstnancům téhož závodu a téhož pracovního oboru a
    - ke státu (vytkl si za cíl udržovat a chránit pracovní sílu občanů)
- = právo určité sociální vrstvy, tj. vrstvy sociálně slabých, především dělníků

(KASKEL, W., *Arbeitsrecht.*)

Otakar Peterka:

- pracovní právo je „*právem sociálně slabých v důsledku pracovního poměru, na prvním místě tedy právem dělnické třídy*“
- pracovněprávní normy jsou „*spojeny jednotnou vývojovou tendencí i společným obsahem, který je dán snahou a úkolem státu při zachování individualistického (kapitalistického) hospodářského řádu a jeho výhod zmírniti nepříznivé důsledky, které tento řád přináší třídám sociálně slabším v důsledku stávajícího pracovního poměru*“
- není ve všech směrech propracováno

(PETERKA, O., *Pracovní právo. Výklad přítomného stavu pracovního zákonodárství*. 1936)

Heinz Potthoff:

- právo, které se vztahuje „*k pracovnímu poměru, tj. k závislé práci zaměstnanců, kteří jsou zaměstnáni v cizí službě a začlenění do cizího závodu*“
  - = soubor všech právních norem, které se vztahují k pracovnímu poměru, tzn. ke skutečnosti, že jedna osoba je jinou přijata do práce a přitom je existenčně nucena, aby do pracovního poměru vstoupila
  - = součást širšího služebního práva, zahrnujícího též právní vztahy zaměstnanců a veřejných úředníků
- (POTTHOFF, H., *Arbeitsrecht.*)
- (*Alphabetisches Wörterbuch des Arbeitsrechtes.* Hrsg. H. Potthoff)

Emil Hácha

- = soubor norem, které se pojí k pracovnímu poměru
- do pracovního práva nebude možné zahrnout služební právo veřejných zaměstnanců (je chápáno jako veřejnoprávní poměr)
- pracovní poměr = poměr založený pracovní smlouvou o práci určené časově a představující trvalý závazkový (obligační) poměr
- zdůrazňoval nesamostatnost nebo závislost práce + vyšší stupeň osobní závislosti zaměstnance na zaměstnavateli
- (Slovník veřejného práva československého. III. Heslo: *Pracovní právo*)
-

Zdeněk Neubauer:

- PP = nejdůležitější složka širšího práva sociálního = normy péče o všechny sociálně slabé vrstvy (i bytová péče, péče o matky a kojence, předpisy chránící drobné živnostníky a zemědělce)
- pracovní právo
  - pracovní právo v užším slova smyslu
    - obsahovalo „*právní předpisy na ochranu zaměstnance jako slabšího smluvníka smlouvy pracovní*“
    - ius cogens, diktovalo určitý obsah pracovní smlouvy
  - právo sociálně-pojišťovací

(NEUBAUER, Z., Právní řád práce. In: *Brázda*, 1941)

Jan Krčmář:

- proti, protože sjednocení pracovního práva
  - neodpovídá zákonodárným a výukovým tradicím, ani roztrídění úředních kompetencí
  - odporuje mu fakt, že je z části právem soukromým a z části veřejným (správním) a
  - odporuje mu i skutečnost, že se pracovní poměry svou povahou liší natolik, že „*jednotné pracovní právo se pro ně naprosto nehodí*“
- (Slovník veřejného práva československého. III. Heslo: *Pracovní smlouva.*)

Jaromír Sedláček:

- psal o „*právu pracovním neboli dělnickém*“ jako zvláštním oddílu právního řádu
- konstatoval, že „*jest mnohá výhoda v tomto systematickém zpracování práva dělnického,*“ nicméně při tom hrozí nebezpečí, že se setře souvislost s jinými ustanoveními občanského práva
= o služební smlouvě bude třeba pojednat jednak z pohledu práva pracovního a jednak z pohledu práva občanského

(SEDLÁČEK, J., *Obligační právo. II.*)

Základní československé pracovněprávní předpisy

- obnova svěcení nedělí a svátků
- 1918 zákon o osmihodinové pracovní době (č. 81/1918 Sb.)
- 1919 práce dětí
- 1922 zákon o úpravě právních poměrů na Slovensku a Podkarpatské Rusi

Zákon o osmihodinové pracovní době

- osmihodinová pracovní doba
- pracovní přestávky
- práce přes čas a noční práce
- zaměstnávání mladistvých pracovníků
- práce osob zaměstnaných a bydlících v domácnosti svých zaměstnavatelů
- zachování výše mzdy v podnicích, v nichž se na základě tohoto zákona zkrátí pracovní doba

Zákon o práci dětí (č. 420/1919 Sb.)

- omezil zaměstnávání dětí (do 14 let)
- obecně: děti je možné zaměstnávat jen potud, pokud to nepoškozuje jejich zdraví, neohrožuje jejich tělesný a duševní vývoj nebo mravnost a nepřekáží v jejich docházce do školy
- děti mladší 12 let v zásadě ne (10 a 11-leté děti jen k lehkým pracím v zemědělství a v domácnosti)
- rozdíl: zaměstnávání dětí vlastních a cizích
- dozor: orgán politické správy

Úprava poměrů na Slovensku a Podkarpatské Rusi (č. 244/1922 Sb.)

- kogentní úpravou zajistil mzdové nároky
- povinnosti zaměstnavatelů vůči nemocným zaměstnancům a při ochraně života a zdraví zaměstnanců
- podmínky výpovědi a okamžitého zrušení pracovního poměru
- významně novelizovaný v roce 1924 = rozšíření působnosti na všechny zaměstnance (derogace opomenutých uherských předpisů)

Protektorát Čechy a Morava

- ze státní správy odstranění „neárijci“ a legionáři
- problém s vojáky
- ústupky v sociální oblasti
  - úpravy mezd a poskytování příplatků k nim
  - gentský systém nahrazen státními podporami
- opatření k utužení pracovní kázně
  - využití všech pracovních zdrojů; zavedení pracovní kázně
  - vláda zavedla všeobecnou pracovní povinnost pro muže
  - široká disciplinární pravomoc zaměstnavatelů (1942)
  - systém pracovních knížek (1941)
  - komplex pracovních táborů a *kárných pracovních táborů*
  - tzv. totální pracovní nasazení

Slovenský stát

- papežské encykliky *Rerum novarum* (1891) a *Quadragesimo anno* (1931)
- 1940: pracovní povinnost
- síť úřadů práce
- obsah pracovní smlouvy – kolektivní smlouvy
- 1944: placená dovolená

Pracovní právo po roce 1945

■ 1945:

- na úrovni okresů a zemí **úřady ochrany práce**
- zařazování občanů do práce
- regulace mzdové politiky
- úkoly živnostenské inspekce
- **pracovní povinnost** (muži od 16 do 55 let, ženy od 18 do 45 let) i pro osoby, které byly zbaveny čsl. státního občanství

■ 1947:

- sjednocena dovolené na zotavenou pro všechny dělníky (2 až 3 týdny)

Pracovní právo po roce 1948

- úprava nejdříve roztržena
  - zákon o státní mzdové politice 1948
  - 1959 místo závodních rad závodní výbory ROH
  - X úprava rozmístování pracovních sil
= převládají veřejnoprávní prvky
- zákoník práce č. 65/1965 Sb.
- dílčí opatření z pozdější doby

Povaha právní úpravy po roce 1948

- pracovněprávní ustanovení vyňata z OZ 1950 (na pracovní sílu se nehledí jako na zboží)
- **roztržitěnost** – postupná unifikace (ve dvojím smyslu)
- **pracovní povinnost** až do roku 1965
- **výrazné veřejnoprávní prvky**
- **dílčí předpisy:**
  - **úprava pracovních podmínek (x pracovní tábory)**
  - **ROH plní úkoly státní správy**

Právní úprava pracovních podmínek

- mzdy
- placená dovolená
- bezpečnost a ochrana zdraví
- odpovědnost za škodu (1958: náhrada škody omezená trojnásobkem měsíčního výdělku)

Mzdové otázky

- *rámcově zákon o státní mzdové politice* z roku 1948 (č. 244 Sb.)
- mzdy stanovilo ministerstvo sociální péče
- mzdová politika měla vycházet z potřeb národohospodářského
- ministerstvo se jí podílelo na státní regulaci trhu pracovních sil
- 1951: nárok na náhradu mzdy za státem uznané svátky a na zvláštní příplatek za práci v těchto dnech

Placená dovolená na zotavenou

- v zásadě vycházela ze zákona z roku 1947
- zákon *o placené dovolené na zotavenou* z roku 1959 (č. 81 Sb.)
  - prodloužil dovolenou zaměstnancům zaměstnaným u jednoho zaměstnavatele více než 15 let na čtyři týdny
  - zavedl týdenní dodatkovou dovolenou pro horníky pracující pod zemí

Bezpečnost a ochrana zdraví při práci

- 1951: vedení podniků i jednotliví zaměstnanci: dbát na bezpečnost při práci a na předcházení nemocem z povolání
- dohled nad bezpečností práce: ROH prostřednictvím své inspekce práce
- dohled nad ochranou zdraví: orgány MZdr
- 1961: i pro zemědělská družstva a soukromé zemědělce (1954) a pro výrobní družstva (1959)
  - úprava odpovědnosti vedoucích pracovníků
  - zdůrazněna i účast samotných zaměstnanců
  - dozor: opět odborové orgány
  - úkoly též NV

Rozmíst'ování zaměstnanců a absolventů škol

- rozmíst'ování = administrativní přidělování
- výchova dělnického dorostu
- rozmíst'ování absolventů středních a vysokých škol
- úprava skončení pracovního poměru

Rozmíst'ování pracovních sil

- z nejproblematictějších oblastí
- již dříve administrativní metody: přidělování pracovních sil k výkonu prací důležitých ve veřejném zájmu (omezeno novelou z roku 1948 = nejdéle na rok s možností dvojího prodloužení)
- úkoly úřadů ochrany práce převzaly **okresní a krajské národní výbory**
  - původně rozmíst'ování pracovních sil plně v režii těchto orgánů
  - 1951: NV jen nábor dělníků pro nejdůležitější odvětví a podniky

Výchova kvalifikovaných dělníků (+ rozmisťování do továren)

- 1951 (*zákon o státních pracovních zálohách*) = centrálně řízená soustava odborných učilišť a škol závodního výcviku
- 1958: zákon o výchově dorostu k povolání v učebním poměru (*učňovský zákon*)
  - učební poměr se podle něj zakládal na učební smlouvě

Rozmíst'ování absolventů středních a vysokých škol

- 1952: na 3 roky na konkrétní pracovní místa
- 1959: uvolnění
- 1963 a 1967:
  - pracovní zařazení „*v souladu s jejich vzděláním a podle potřeb národního hospodářství*“
    - povinnost zabezpečit příslušná místa: ústřední orgány a KNV
    - nástup na základní pracoviště (do ústředních a krajských orgánech a výzkumných ústavů až po 3-leté praxi; neplatilo pro nástup na VŠ)

Omezení volnosti zaměstnance při rozvazování pracovního poměru

- důsledek „fluktuace“
- 1953: tradiční výpověď ze strany zaměstnance nahrazena **dohodou o skončení pracovního poměru**
- absentérům hrozil i trestní postih

Změny ze v závěru padesátých let

- 1958: zákon
  - zrušil možnost přidělit občana do zaměstnání
  - větší prostor jednotlivým podnikům i samotným zaměstnancům
  - zachována pozice ONV jako koordinátorů při rozmisťování zaměstnanců
- 1958: učiliště jednotlivých podniků (učňovská smlouva)
- 1959: uvolnění pro absolventy SŠ a VŠ

Odbory, závodní rady, závodní výbory

- 1945: jednotné ROH + závodní a podnikové rady
  - chránit zájmy zaměstnanců
  - účastnit se na hromadné úpravě pracovních podmínek
  - dohlížet na hospodářskou činnost závodu
  - spolupůsobit při přijímání zaměstnanců, jejich zařazování na určitá místa a propouštění
- závodní výbory základních odborových organizací
- převádění některých úkolů státních orgánů - nástroj KSČ

Předpisy navazující na OZ z roku 1964

- zákon o rodině (č. 94/1963 Sb.)
- zákoník práce (č. 65/1965 Sb.)
- hospodářský zákoník (č. 109/1964 Sb.)
- zákoník mezinárodního obchodu (č. 101/1963 Sb.)

Zákoník práce č. 65/1965 Sb.

- kodifikační práce reálně začaly v roce 1962
- na podzim 1963 měla Ústřední rada odborů hotov celý návrh zákoníku
- odklad – hospodářské potíže
- pozitivum: univerzální předpis
- měl vyjádřit nové pojetí vztahu pracovníka a organizace

Pojetí zákoníku

- univerzální právní předpis, upravující pracovněprávní vztahy všech zaměstnanců
- úprava pracovního poměru podobně jako dříve
- vliv mezinárodních smluv (úmluvy MOP)

Zákoník práce

- při přípravě dvě koncepce právní úpravy (minimální standard x kogentní úprava práv a povinností)
- **nejdůležitější institut: pracovní poměr**
- zásady odměňování za práci se nezměnily
- předvídal zkracování pracovní doby
- výhodněji upraveny podmínky vzniku nároku na dovolenou

Pracovní poměr

- nic zásadně nového
- možnost převedení na jinou práci, ale jen za určitých podmínek a na omezenou dobu
- nevyžadoval souhlas okresního národního výboru s rozvázáním pracovního poměru
- možnost rozvázat pracovní poměr
  - pracovník ze zákonem stanovených a uznaných důvodů i bez uvedení důvodu
  - organizace jen na základě taxativně uvedených důvodů

Dílčí opatření z pozdější doby

- 1969 – sankční rozvázání pracovního poměru
- novela 1988
= souvislost s chystanou přestavbou hospodářského mechanismu

Polistopadové změny

= přiblížení právní úpravy podmínkám
tržního hospodářství

- 1990 – úprava pracovněprávních vztahů
při soukromém podnikání
- 1991 - zákon o zaměstnanosti
- o kolektivním vyjednávání
- **novela ZP**

Novela zákoníku práce č. 3/1991 Sb.

- typické rysy přechodu k tržnímu hospodářství
- posilovala princip smluvní volnosti
  - umožňovala větší mobilitu pracovních sil
  - nová kvalita kolektivních smluv (nejen právní úkon, ale i specifický pramen práva)
- rozšířila okruh funkcí, obsazovaných jmenováním
- nově změna a skončení pracovního poměru (ne jako kárné opatření)
- také úprava odstupného, pracovní disciplíny, pracovní doby a dovolené na zotavenou, mzdových otázek, překážek v práci a péče o zaměstnance